

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті аналізуються теоретичні підходи до вивчення феномену соціальних уявлень у психології. Розкривається психологічний зміст поняття "соціальні уявлення", його тлумачення у різних світоглядних концепціях; структура соціальних уявлень, їхні функції та етапи формування.

Ключові слова: соціальні уявлення, структура соціальних уявлень, функції соціальних уявлень.

Постановка проблеми. Нині дослідження соціальних уявлень є одним із пріоритетних напрямів у соціальній психології. Вивчення соціальних уявлень набуває особливого значення в період ускладнення суспільного життя, яке проявляється у прискоренні соціальних змін, виникненні нових соціальних інститутів. Зміст соціальних уявлень дозволяє зрозуміти як співвідносяться знання про світ зі змінами в ньому. За допомогою соціальних уявлень суб'єкти інтерпретують явища навколишнього світу, надають сенс невідомому об'єкту, події, феномену, роблячи їх зрозумілими. Це орієнтує людей у їхньому фізичному та соціальному світі, організовує їхню поведінку.

Вивчення соціальних уявлень є свого роду спостереження за тим, як цінності, соціальні правила та культурні патерни осмислюються суб'єктом і визначають його поведінку. Таким чином, соціальні уявлення наповнюють сенсом нашу поведінку та соціальні відносини, вони включають в себе інформацію, переконання, думки, образи, установки щодо нашого об'єкта дослідження.

Отже, **метою** даного дослідження є теоретичний аналіз соціальних уявлень як соціально-психологічного феномена.

Результати теоретичного аналізу. Термін "соціальне уявлення" ввів соціолог Еміль Дюркгейм. Ним він позначив різноманітні явища, які спостерігаються і вивчаються на різних рівнях: індивідуальному і колективному, психологічному і соціальному. У своїй роботі "Прагматизм і соціологія" підкреслював, що мета думки не у відтворенні даних, а в конструюванні майбутньої реальності [5].

У вивченні соціальних уявлень можна виділити три основні напрямки: в рамках вивчення імпліцитної теорії особистості (С. Аш, Дж. Брунер, Дж. Келлі, Р. Таджіурі, О.Г. Шмельов та ін.); дослідження соціальних уявлень французькою школою (Ж.-К. Абрик, В. Вагнер, В. Дуаз, Д. Жодле, С. Московічі, Ж.-П. Кодол та ін.); розгляд соціальних уявлень як однієї з процедур соціального мислення (К.О. Абульханова, М.І. Воловікова, А.М. Славська, Н.І. Смірнова та ін.).

"Соціальне уявлення" – це слово в прихованому вигляді несе в собі теорію про природу індивідів і їхніх вчинків і стає невід'ємною частиною нашої культури [5].

У зарубіжній психології найбільш розробленою є концепція "соціальних уявлень", автором якої виступив французький соціальний психолог С. Московічі [5, с. 3-18]. Згідно С. Московічі, соціальні уявлення або "соціальні репрезентації" – це узагальнюючий символ, система інтерпретації, класифікації явищ. Саме здоровий глузд, повсякденні знання, folk-science (популярна наука), на думку С. Московічі, відкривають доступ до фіксації соціальних уявлень. Автор вказує на те, що соціальні (повсякденні) уявлення черпають свій зміст багато в чому з наукових уявлень, і цей процес не обов'язково пов'язаний з деформацією і спотворенням останніх. З іншого боку, соціальні уявлення істотно впливають і на наукові уявлення, будучи своєрідним проблемним полем для наукових пошуків.

С. Московічі вважає, що людина відчуває потребу "приручити" нові враження і тим самим зменшити ризик несподіваного, пристосуватися до нової інформації. Він вважає, що саме за допомогою соціальних уявлень "дивне і незнайоме" стає з часом зрозумілим і знайомим. Одна з ключових ідей С. Московічі полягає в тому, що соціальні уявлення не є "думкою" окремої людини, а саме "думкою" групи, яку можна розглянути як її своєрідну "візитну картку" [2, с. 214-235].

Теорія соціальної ідентичності А. Тешфела підкреслює значущість усвідомлення людиною особистої належності до групи та емоційної оцінки цієї належності, що разом впливає на формування "образу Я" як компоненти соціального світу. І сам світ сприймається крізь призму цієї належності. Таким чином, соціальна ідентичність починає виступати елементом конструювання оточуючого середовища. Активність суб'єкта проявляє себе у процесі категоризації соціальних об'єктів, тобто через відбір тих категорій, в яких ці об'єкти позначаються. Соціальний світ уже не протистоїть суб'єкту, він конструюється ним. Адже вибрані категорії завжди розглядаються як результат певної конвенції, згоди у значеннях, котрі приписуються об'єктам, тобто їх узагалі треба розглядати як результат комунікації [10].

Д. Жодле розглядає категорію соціального уявлення як специфічну форму пізнання, а саме знання здорового глузду, зміст, функції й відтворення якого соціально обумовлені. У більш широкому плані

соціальні уявлення – це властивості повсякденного практичного мислення, спрямовані на освоєння й осмислення соціального, матеріального й ідеального оточення. Як такі вони мають особливі характеристики області організації змісту, ментальних операцій і логіки. Соціальна детермінованість змісту й самого процесу уявлення визначені контекстом і умовами їхнього виникнення, каналами циркуляції, нарешті, функціями, які вони виконують у взаємодії зі світом та іншими людьми [7].

У вітчизняній психології цей підхід знаходить відображення в роботах автора теорії соціального мислення К.О. Абульханової-Славської. Вона вважає, що соціальні уявлення виникають у особистості не лише шляхом безпосереднього контакту з дійсністю, але й із суспільної свідомості [1]. Особистість, визначаючи соціальні уявлення, їх виникнення і особливості, в процесі свого становлення сама знаходиться під впливом цих уявлень. Авторка вказує на те, що уявлення завжди особистісні, вони належать особистості і несуть в собі особистісну специфіку. Окрім вербалізованих уявлень вона виділяє невербалізовані, що частіше носять образний характер і навіть виявляються в яскравих екзистенційних переживаннях особистості. Саме вони створюють фундамент особистісної ідентичності – або більш цілісний і гармонійний, або нестійкий, такий, що породжує постійну особистісну тривожність. За К.О. Абульхановою існують як залежні, так і незалежні соціальні уявлення, та уявлення, що перебувають у стані протиріччя.

Також Т. П. Смельянова визначає соціальні уявлення як елементи суспільної свідомості, в яких на рівні здорового глузду взаємодіють різні ідеологічні погляди, переконання, знання, які в сукупності становлять і пояснюють соціальну реальність [4].

Отже, можна сказати, що соціальне уявлення про який-небудь об'єкт – це те спільне, що властиве індивідуальним уявленням людей, що належать до певної соціальної групи, об'єднаних спільним практично-прагматичним контекстом стосунків із даним об'єктом; це уявлення, які поділяються в даній групі. Носієм соціального уявлення може бути й індивід, і частина групи, і група в цілому. Кожного члена групи можна розглядати як суб'єкта соціального уявлення. Однак справжнім суб'єктом, творцем соціального уявлення може бути тільки група в цілому, хоча, звичайно, внесок кожного з членів групи в створення соціального уявлення може істотно варіюватися.

Розглядаючи соціальні уявлення Д. Жодле виділяє шість підходів до їхнього вивчення: 1) в центрі уваги перебуває власне когнітивна діяльність суб'єкта по побудові уявлення й досліджуються два виміри: контекстуальний (вплив ситуації) і групова ідентифікація; 2) займається процесом утворення змісту, що вкладається суб'єктом в уявлення, і запозичується ним із культури; 3) вивчає уявлення як форму дискурсу, елемент комунікації, спілкування; 4) дослідження впливу практичного досвіду суб'єкта на формування уявлення: його соціального стану, впливу інституціональних норм; 5) вивчає взаємовплив соціальних уявлень і міжгрупових відносин, динаміку зміни уявлень у міжгрупових відносинах; 6) розглядає соціальне уявлення як продукт пануючої ідеології. Отже, як бачимо практично немає об'єкта або явища, яке не можна було б вивчати в рамках цієї концепції [8].

У структурі соціальних уявлень прийнято виділяти три важливі виміри (структурні компоненти): інформація, поле уявлень і установка.

Під інформацією (певним рівнем інформованості) розуміється сума знань про об'єкт дослідження. З іншого боку, інформація розглядається як необхідна умова їхнього формування. Послідовники концепції соціальних уявлень вважають, що люди пізнають природу і соціальні світи за допомогою сенсорного досвіду. Важливим положенням в цьому висновку є те, що всі знання, переконання та інші когнітивні конструкти формуються тільки у взаємодії людей і іншим способом не утворюються [3].

Поле уявлень є оригінальною категорією даної концепції і визначається як більш-менш виражене багатство змісту. Це ієрархічна єдність елементів, де є образні і смислові властивості уявлень. Зміст поля уявлень є характерним для певних соціальних груп.

Установка визначається як ставлення суб'єкта до об'єкта уявлення. Вважається, що установка – первинна, з огляду на те, що вона може існувати за недостатньої інформованості та нечіткості поля уявлень.

Ж. Абрик з колегами розробив теорію, згідно з якою в соціальних уявленнях існує центральне ядро, пов'язане з колективною пам'яттю та історією групи. Воно є стабільним і стійким та не чутливим до конкретного контексту. Тоді як периферійна система забезпечує інтеграцію індивідуального досвіду кожного члена групи. Ця система рухлива, несе в собі певні протиріччя, чутлива до контексту, адаптується до конкретної реальності, припускає диференціацію змісту, а також охороняє центральне ядро від зовнішніх впливів. За результатами емпіричних досліджень авторами теорії було з'ясовано, що структура уявлення залежить від зміни атитюда, але змінюється при цьому лише периферійна система, тоді як ядро залишається стабільним [4].

Цікаве продовження розробки проблеми структури соціальних уявлень знаходимо у теорії А.М. Славської, яка особливу роль відводить інтерпретації, котра постає як здатність індивідуальної свідомості виробляти власну думку, а також вибудовувати змістові композиції, схеми, "версії", пояснення, особливо тоді, коли позиція особи невизначена або зазнає певних змін [6]. На відміну від науково-пізнавального процесу, інтерпретація не ставить за мету пошук істини – вона допомагає досягти достовірності, певності, завершеності світобачення. Інтерпретація пов'язана з оцінюванням моменту (як легкого, важкого, напруженого, безвихідного) і дає можливість зробити загальний висновок про подію. Зрозуміло, оцінки, погляди, думки людей про одну і ту ж ситуацію можуть бути різними і, навіть,

протилежними, але взаєморозуміння досягається шляхом зіставлення різних інтерпретацій, їхнього зближення, зведення до спільної точки зору.

Звичайно, в сучасному суспільстві процес формування соціальних уявлень дуже непростий: розвиток освіти, засобів масової інформації видозмінюють процес перетворення "високих" понять у судження здорового глузду. Однак емпіричні дослідження, проведені в рамках теорії соціальних уявлень, показали, що і в сучасних складних суспільствах механізм виникнення уявлень діє приблизно так само, як це представлено в теорії [6, 8].

Велике значення в концепції соціальних уявлень приділяється виділенню соціальних функцій останніх. Представники французької школи вважають найважливішою функцією соціальних уявлень те, що вони служать інструментом пізнання. Згідно з логікою представників даної теорії, соціальні уявлення спочатку описують, потім класифікують і, нарешті, пояснюють об'єкти уявлень. З іншого боку, підкреслюється, що соціальні уявлення є не тільки когнітивна сітка, за допомогою якої люди переробляють ту чи іншу інформацію, а є фільтром, парціально та селективно трансформуючи інформацію з зовнішнього світу [5]. С. Московічі говорить про те, що саме соціальні уявлення підпорядковують психічний апарат зовнішнім впливам, спонукають людей формувати звички або, навпаки, не сприймати події зовнішнього світу. Іншими словами, людина бачить навколишній світ не таким, яким він є насправді, а "крізь призму власних бажань, інтересів і уявлень" [3].

Другою важливою функцією соціальних уявлень є функція опосередкування поведінки. Соціальні уявлення кристалізуються в специфічних соціальних структурах (клани, церкви, соціальні рухи, сім'я, клуби і т.д.) і мають примусовий вплив, який поширюється на всіх членів цієї спільноти. Ця функція спостерігається як у поведінці, так і емоційних проявах. Так, Р. Харре, дослідивши вираження емоцій у різних культурах, виявив, що поява тих чи інших емоцій і їхні динамічні параметри залежать від соціальних уявлень, що існують в тих чи інших культурах. Інакше кажучи, соціальні уявлення трактуються як незалежна змінна, детермінуюча все різноманіття поведінки людини [9].

Третьою функцією соціальних уявлень є адаптаційна. Вона виступає в двох аспектах: по-перше, соціальні уявлення адаптують нові соціальні факти, явища наукового та політичного життя до вже сформованих і раніше існуючих поглядів, думок і оцінок; по-друге, вони виконують функцію адаптації індивіда в соціумі. Р. Харре вказує на те, що люди своєю поведінкою постійно транслюють власні знання та вміння з інтерпретації соціального контексту, соціальної семантики, що необхідно для адаптації людини в тій чи іншій соціальній спільноті. Таким чином, соціальні уявлення є своєрідним ключем до соціалізації [9].

Реалізація цих функцій забезпечує особливий механізм виникнення соціальних уявлень. Він включає в себе три етапи: "зачеплення" (новий об'єкт чи явище приваблює увагу індивіда, змушує сконцентрувати на ньому увагу, "зачепитися"); об'єктифікація (перетворення незнайомого й абстрактного в конкретне, чітке і знайоме); натуралізація (прийняття отриманого в ході попередніх етапів "знання" як об'єктивної реальності і включення його в особисту когнітивну структуру відповідно до картини світу індивіда).

У дослідженні К.О. Абульханової виділені наступні характеристики уявлень, які відрізняються від тих функцій, які виділили представники французької школи, перш за все тим, що всі уявлення мають особистісну основу: категоричність, ясність – невизначеність; конкретність ("контактність") – абстрактність ("віддаленість"); усвідомленість – неусвідомленість; консерватизм (статичний характер) – радикалізм (динаміка уявлень); гармонійність – суперечливість; раціоналізм – інтуїтивізм; колективність (суспільні уявлення) – індивідуальність та ін. [1].

Отже, аналіз досліджень соціальних уявлень у працях К.О. Абульханової-Славської, Г.М. Андрєєвої, О.І. Донцова, Т.П. Ємельянової, І.В. Жадан, С. Московічі та ін. показав, що різноманітність соціального світу виявляється у складності соціальних категорій і залежності наповненості їхнього змісту від особистісних і мотиваційних характеристик самого суб'єкта сприймання. Наголошується, що соціальні уявлення або "соціальні репрезентації" є чинником, що конструє реальність не лише для окремого індивіда, але і для окремої групи.

Таким чином, проблема вивчення особливостей соціальних уявлень пов'язана з необхідністю усвідомити, зрозуміти оточуючий світ, інтерпретувати соціальну дійсність, налагодити ефективну діяльність, допомогти орієнтуватися в суспільстві. Очевидно на черговому етапі соціальної психології має бути досліджено ще більш складні об'єкти, доступні тільки для системного й комплексного підходу, зокрема відповідальності.

Висновки. Таким чином, результати теоретичного аналізу дозволяють зробити ряд висновків. По-перше, соціальні уявлення виступають як спосіб пізнання. Як категорія соціальні уявлення дозволяють людині зафіксувати свою позицію стосовно ситуації: подій, об'єктів, повідомлень. Вони є елементами суспільної свідомості.

По-друге, їх розглядають як властивість практичного мислення, що має складні структурні компоненти, які дають можливість зробити загальний висновок про подію.

По-третє, аналіз літературних джерел з проблеми дозволив виділити важливі функції: пізнання, опосередкування поведінки, адаптації, котрі забезпечують особливий механізм виникнення соціальних уявлень. Серед характеристик уявлень виділяються: категоричність, ясність – невизначеність; конкретність ("контактність") – абстрактність ("віддаленість"); усвідомленість – неусвідомленість; консерватизм

(статичний характер) – радикалізм (динаміка уявлень); гармонійність – суперечливість; раціоналізм – інтуїтивізм; колективність (суспільні уявлення) – індивідуальність та ін.

Використані джерела

1. Абульханова К.А. Социальное мышление личности / К.А. Абульханова // Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч.3. Социальные представления и мышление личности. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2002. – С. 88-103.
2. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учебное пособие для студентов вузов / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 362 с.
3. Донцов А.И. Концепция социальных представлений в современной французской психологии / А.И. Донцов, Т.П. Емельянова // Вопросы психологии. – 1984. – №1. – С. 147-152.
4. Емельянова Т.П. Социальное представление – понятие и концепция: итоги последнего десятилетия / Т.П. Емельянова // Психол. журн. – 2001. – Т. 22, №6. – С. 39-47.
5. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С. 3-18; № 2. – С. 3-14.
6. Славская А.Н. Правовые представления российского общества / А.Н. Славская // Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. – М.: Ин-т психологии РАН, 1997. – С. 83.
7. Социальная психология / [Под ред. С. Московичи]. – [7-е изд.] – М.–СПб.: Изд-во "Питер". – 2007.
8. Соціальні уявлення молоді . Особливості та шляхи формування. Колективна монографія / [За ред. І.В. Жадан]. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 218 с.
9. Харре Р. Вторая когнитивная революция / Р. Харре // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – №2. – С. 3-15.
10. Фомічова В.М. Соціальні уявлення у проблематиці сучасної соціальної психології / В.М. Фомічова // Зб. наук. пр. Психологічні науки. – Т. 2. – Вип. 4. – С. 242-245.

Kravchuk O.V.

SOCIAL IMAGE AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article presents a theoretical analysis of psychological approaches to the study of social images phenomenon. Analysis social images studies in the works of S. Moskovichi, Abulkhanovoi-Slavskoi K.O., Andreevoi G.M., Dontsovoi O.I., Emelyanovjo T.P., Zhadan I.V. and others showed that the diversity of the social world is in the complexity of social categories and dependence of fullness of its contents from personal and motivational characteristics of the subject of perception. It is noted that the social images or "social representations" are a factor that constructs a reality not only for an individual but also for the specific group of individuals.

The structure of social images, which includes 3 important measurements such as information, field of ideas and installation is revealed. Also social functions of images such as the function of cognition, mediated behavior and adaptive function are examined. The implementation of these functions provides a special mechanism of social images appearing. The three stages it includes are "engagement" objectification, naturalization.

Thus, the problem of social images characteristics' study is concerned with the need to realize and understand the surrounding world, to interpret social reality, to organize effective activity, to help to orient in society. Obviously on the next stage of social psychology more complex objects should be studied which are available only for system and integrated approach. One of these objects is responsibility.

Key words: social images, social images structure, functions of social images.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013

